

Yusifli Arzu Nəşif qızı⁴⁹**MÜASİR ALMAN DİLİNDƏ TEMPORALLIQ MƏNASININ İFADƏ VASİTƏLƏRİ SİSTEMİ**

Məlum olduğu kimi, zaman kateqoriyası felin ən mühüm və təyinedici qrammatik kateqoriyalarından biridir. Bu qrammatik kateqoriya fel sistemi üçün o qədər əhəmiyyətli və xarakterikdir ki, alman dilçiliyində fel (das Verb) termini ilə yanaşı, das Zeitwort (zaman bildirən söz) termini də işlənir. Beləliklə, fel ilk növbədə və başlıca olaraq zaman, zaman anlayışı bildirən bir nitq hissəsi kimi anlaşılır.

Bu da məlumdur ki, şəxs, kəmiyyət, zaman, şəkil və növ kateqoriyaları felin bütöv və əhatəli qrammatik xarakteristikasını verir. Məhz bu qrammatik əlamətlərin, xarakterik sistem əlaqələrinin mövcud olması sayəsində fel öz paradigmatik həcminə görə digər nitq hissələrinin heç biri ilə müqayisə edilməyəcək dərəcədə geniş və əhatəli qrammatik formalar əmələ gətirir. Dilçilik ədəbiyyatında qeyd edilir ki, təsirli fel (transitives Verb) 177, təsirsiz fel (intransitives Verb) isə 91 söz forması nümayiş etdirir.

Beləliklə, fel üç şəxsə, iki kəmiyyət kateqorial formasına, altı zaman formasına, üç şəkil müxtəlifliyinə, iki (bəzi mənbələrə görə isə üç) növ mənsubiyyətinə görə dəyişik formalar alır, Partizip I və Partizip II, Infinitiv I və Infinitiv II qrammatik formalarına görə şəxslənir. Təsadüfi deyildir ki, fel qrammatik baxımdan ən mühüm, ən zəngin nitq hissəsi hesab edilir. Əgər isim semantik baxımdan birinci yerdə dayanırsa fel qrammatik dəyişiklik və dinamikaya görə ön mövqeyə keçir.

Qrammatik zaman kateqoriyasının izahı üçün zamanın məntiqi- fəlsəfi və sırf qrammatik anlamlarını fərqləndirmək zəruridir. Burada adətən “obyektiv zaman” və “qrammatik zaman” terminləri işlənir. Obyektiv zaman insan şüurundan asılı olmayaraq mövcuddur və üç zamanı – keçmiş, indiki və gələcək zamanları əhatə edir. Məşhur Azərbaycan dilçisi A. Axundov qrammatik zaman anlayışını aşağıdakı kimi izah və şərh edir: “Qrammatik zaman bizdən asılı olmayaraq obyektiv aləmdə mövcud olan zamanın insan təfəkküründəki təzahürünün dildəki ifadəsidir. Qrammatika özündən zaman yaratmır, o yalnız insan şüurunda əks olunan obyektiv zamanı dildə öz xüsusi formal əlamətləri ilə qeyd edir və bununla yanaşı onu xeyli konkretləşdirir”

Məntiqi-fəlsəfi anlamda zamanın, başqa sözlə obyektiv zamanın bu əlamətləri qeyd edilir: zaman dönməzdir – o yalnız bir istiqamətdə davam edir və heç bir zaman qayıtmalara, geri dönmələrə məruz qalmır, daim axır və hərəkət edir; zaman sonsuzdur- onun nə başlanğıcı, nə qurtaracaq nöqtəsi yoxdur. Beləliklə, obyektiv zaman üç zaman pilləsini əhatə edir: keçmiş zaman- indiki zaman- gələcək zaman (Vergangenheit, Gegenwart, Zukunft). Göründüyü kimi, bu zaman ölçüləri kifayət qədər ümumi və yayğındır və onları nisbətən dəqiq sərhədlərdə götürmək xeyli çətinliklər yaradır. Qrammatik zaman formaları məhz bu çətinlikləri dəf etmək, zaman- vaxt ölçülərini dəqiqləşdirmək, konkretləşdirmək, müəyyən və konkret zaman kəsiyini sərhədləndirmək funksiyasını yerinə yetirir. Təsadüfi deyildir ki, müxtəlif dünya dillərində həmin zaman pillələrinin ifadəsi üçün müxtəlif say və funksiyada müxtəlif zaman formaları əmələ gəlir. Əgər müasir alman dilində xəbər şəklinin altı zaman forması varsa, müasir ingilis dilində felin 13 zaman forması qeyd olunur (4 keçmiş, 4 indiki, 5 gələcək zaman formaları) (A. Axundov, 5). A. N. Kononov “Грамматика современного турецкого литературного языка” adlı əsərində (A. N. Kononov, 128) müasir türk dilində 15 zaman formasının mövcud olmasına diqqəti cəlb edir.

Prof. O. Allanazarov müasir türk mən dilində təkcə keçmiş zamanın 12 formasını göstərir (O. Allanazarov, 6). Prof. M. Hüseynzadə müasir Azərbaycan dilində felin beş zaman formasının olduğunu göstərir (M. Hüseynzadə, 189).

Zaman dərəcələrinin dəyişməzliyi və müxtəlif sistemli dillərdə qrammatik zaman formalarının dəyişkənliyi dil şüurunda müxtəlif xalqlarda zaman anlayışının dəyişik formalarda ifadəsini, bununla da qrammatik zamanın özünəməxsusluğunu, milli- subyektiv xarakterini bir daha təsdiq edir. Bu onu göstərir ki, ayrı- ayrı dillərdə hər üç zaman kəsiyində zamana görə dəqiqləşdirmə və konkretləşdirmə hər dilin daxili qayda qanunlarını, dil şüurunun, obyektiv zamanın insan təfəkküründəki inikasının fərqli, daha doğrusu, özümlü şəkildə təzahür etdiyini bir daha təsdiq etməkdədir.

Saysız- hesabsız hərəkət, vəziyyət, iş, hal, vəziyyətin dəyişməsi intervalları və s. zamana görə necə fərqləndirilir, zaman pillələri necə sərhədləndirilir, müxtəlif keçid və dəyişmə halları bir- biri ilə nə şəkildə silsilələnir və burada çıxış nöqtəsi, zamanı adlandırma, təyinetmə meyanı kimi nə əsas götürülür? Bu suallar zaman- zaman alimləri çox düşündürmüşdür.

Linqvistik ədəbiyyatda danışıq vaxtı (Sprechzeit) zamanların müəyyənləşdirilməsinin çıxış nöqtəsi kimi götürülür. Əgər iş, hal, hərəkət danışıq vaxtından (Sprechzeit, Sprechmoment) əvvələ düşürsə, keçmiş zaman; iş, hal, hərəkət danışıq vaxtı ilə eyni vaxta və ya nisbətən eyni vaxta düşərsə indiki zaman; iş, hal, hərəkət danışıq vaxtından sonraya aid olarsa, gələcək zaman ifadə olunur. Hər bir zaman mərhələsi daxilində fərqlənmə, differensasiya təkcə zaman formalarının, qrammatik səciyyəli zaman əlamətlərinin müxtəlifliyi ilə deyil, həm də zaman ifadə edən digər dil vasitələri, xüsusilə zaman anlayışının leksik ifadə vasitələrinin köməyi ilə mümkün olur. Müxtəlif zaman vahidlərinin ifadəsi üçün yalnız qrammatik zaman formalarından istifadə edilsəydi, başqa sözlə hər bir obyektiv zaman fərqi reallaşdırmaq üçün ayrıca zaman forması olsaydı, dil öz ümumiləşdirmə funksiyasını yerinə yetirə bilməz, ünsiyyət mövcud ola bilməzdi. Beləliklə, xüsusilə geniş, nəhayətsiz zaman mərhələlərini əhatə edən keçmiş və gələcək zamanı, eləcə də nisbətən konkret və görümlü olan (başqa sözlə, danışıq vaxtı anlayışına daha yaxın olan) indiki zaman faktlarını dəqiqləşdirmək, konkretləşdirmək və sərhədləndirmək üçün zaman anlayışının qeyri

⁴⁹ *Gəncə Dövlət Universiteti. ayxel_suss@hotmail.com*

grammatik vasitələri kommunikasiya prosesində əhəmiyyətli rol oynayır. Müqasisə et:

- 1). Vor Millionen Jahren sah die Welt ganz anders aus.
- 2). Gestern fühlte er sich unwohl.
- 3). Heute sah er sehr traurig aus.
- 4). Morgen fahre ich nach München.
- 5). Er ist immer gesund und munter.

Keçmiş zaman, indiki zaman, gələcək zaman qlobal zaman mərhələlərini bəzən ümumi və sadələşdirilmiş şəkildə gestern- heute- morgen koordinatları ilə ifadə edirlər. Lakin bu qlobal zaman xarakteristikası da rəngarəng və çoxpilləli zaman qavrayışlarını, təbii ki, tam və dürüst ifadə etmir və yalnız etalon, müqayisə meyarı işini görür. Heute sözünün semantik həcmi heç də danışq vaxtı, danışq anı anlayışı ilə bərabərəşmir və tam əhatə oluna bilmir. Burada ən azı yaxın indiki zaman, nisbətən yaxın indiki zaman, “keçmiş” indiki zaman, mütləq indiki zaman, davamlı, sürəkli, perspektiv indiki zaman semantik fərqlənmələrini ayırmaq lazım gəlir. Belə halda heç də həmişə Präsens zaman formasını işlətmək mümkündür. Gegenwart- Präsens tarazlığı pozulur. Məsələn, əgər bu gün baş verən bir iş, hal, hərəkətin zaman xarakteristikası, bunun konkret zaman intensivliyi dəqiqləşdirilir və konkretləşdirilsə, zaman zərfi ilə yanaşı digər dəqiqləşdirici, konkretləşdirici vasitələr dəreal məzmun və əhəmiyyət kəsb edir. Heute sözünün daxilinə müəyyən zaman məsafəsi (24 saat) çərçivəsində ən müxtəlif, həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət etibarilə zaman- vaxt intervalları və burada baş verən iş, hal, hərəkət faktları yerləşdirmək mümkündür. Heute früh, heute am Morgen, kurz vor dem Frühstück, nach dem Abendbrot, während der Mittagspause, nach dem Mittagessen, am Nachmittag, heute um zehn Uhr, heute abend və s. Xüsusilə keçmiş və gələcək zaman mərhələlərinə aid belə zaman fərqlənmələrini sonsuza qədər uzatmaq olar. Lakin dil ümumiləşmə yolunu tutur və qeyri- aktual, əhəmiyyətsiz, kommunikasiya üçün gərəksiz faktlardan, eləcə də ifrat və lüzumsuz zaman xarakteristikasından sərf-nəzər edir.

Misalları nəzərdən keçirək:

- 1). In Südamerika leben noch heutzutage giftige Schlangen.
- 2). Das Baby schläft.
- 3). Die Erde ist rund.
- 4). Monika lebt in Berlin.
- 5). Es blitzt.
- 6). Er ruft sie immer vor dem Abendessen an.
- 7). Solche Menschen sind in der Regel freundlich.
- 8). Nach dem Tod seines Vaters sieht er sehr traurig und besorgt aus.
- 9). Sein Vater arbeitet als Lehrer, und seine Mutter ist eine vorbildliche Hausfrau.

(1)- ci misalda Cənubi Amerikada keçmişdə də indiki zamanda da və ən azı yaxın gələcəkdə də zəhərli ilanların yaşadığı və yaşayacağı fikri gizlənilir. Aktual informasiya, heç şübhəsiz ki, bu gün də, indiki zamanda da bu mövcudluğun davam etməsi və bunun insanların həyatı üçün təhlükəli olması və ya ola biləcəyidir. Beləliklə, gerçək fakt mahiyyət etibarilə həm keçmiş, həm indiki, həm də gələcək zaman mərhələlərini əhatə edir və ümumi, təkrarlı bir xarakter alır. Söhbət Cənubi Amerikada yaşayan zəhərli ilanların ümumi zaman xarakteristikasından gedir. Beləliklə, həmin formada aşağıdakı məna komponentləri qovuşuq şəkildə ifadə edilmiş olur:

- danışq vaxtında aktualıq;
- keçmiş və gələcək zamanlara da aidolma;
- hərəkət xarakteristikasının ümumiliyi;
- davamlılıq, təkrarlıq məna elementi;
- müəyyən gerçəklik faktının təsbiti;

(2) ci cümlədə söhbət qlobal zamana aid ümumilikdən deyil, konkret, yaxın zaman kəsiyinə aid “detallaşmadan”, fərqlənmə və davamlılıqdan gedir. Uşağın yatmaq vaxtının nə zaman başladığı, nə qədər davam edəcəyi konkret danışq vaxtında bioloji qanunlarla müəyyən oluna biləcək bir zaman məsafəsində, görümlü konturlarla qavranılır. İş yalnız danışq vaxtı üçün aktual deyil, bütün bir günün, və ya bir günün müəyyən bir dövrünün zaman məsafələrində göstərilir. Belə ifadə tərzində də müxtəlif məna komponentlərinin ifadə olunduğunu söyləmək olar:

- indiki zamanda danışq vaxtına da aidolma;
- danışq vaxtı ilə işin qismən bir-birinə uyğunluğu;
- keçmiş və gələcək zamanlara (konkret indiki zaman çərçivəsində) da aid olma;
- işin davam etməsi, nisbi fasiləsizliyi,

(3)- cü cümlədə söhbət gerçək, sübut olunmuş, isbata yetirilmiş bir faktın qeyd olunmasından gedir. Yer kürəsinin keçmişdə də, indiki dövrdə də, yaqın ki gələcəkdə də kürə şəklində olması göstərilir. Yer kürəsinin kürə şəklində olması zamansızlığa aid olan bir fakt kimi təqdim olunur. Beləliklə, həmin cümlədə bu mənakomponentləri ifadə olunmuş olur:

- danışq vaxtında aktualıq, nitq anına da aid olma,
- ümumilik, konkret bir fakt və ya hadisə kimi qeyd olunma,
- keçmiş və gələcək zaman mərhələlərinə aid olma,
- müəyyən əlamətin davamlılığı və təkrarlılığı, fasiləsizlik halında verilməsi,

(4)- cü cümlədə Monika adlı bir qızın harada yaşaması ilə əlaqədar müxtəlif fakt və ehtimalların

dəyərləndirilməsi anlayışı ifadə olunur. Monika əvvəl də, indi də, güman ki, yaxın gələcəkdə də Berlində yaşamış, yaşayır və yaşayacaqdır. Beləliklə, bu mənə elementlərini özündə birləşdirir:

- indiki zamana aid olma, konkret aktuallıq,
- keçmiş və gələcək zamanlar üzərinə yayılma, həmin zaman mərhələlərinə də aid olma,
- feli əlamətin, verbal xarakteristikasının davamlığı,
- təkrarlıq və potensial davam etmə imkanının reallığı

Nümunələrdən görüldüyü kimi, (5)- ci misalda klassik indiki zaman mənası ifadə olunur. İldırımın çaxdığı andaca bu haqda danışılır. Zamandan yayınma faktı isə yalnız ildırımın çaxmasının yerə çatmasının doğurduğu qısa zaman məsafəsidir.

(6)- cı cümlədə danışmaq vaxtı ilə eyni zamanda baş vermə, keçmiş və gələcək zaman üzərinə yayılma, hərəkətin keyfiyyət xarakteristikasının dəyişməzliyi, sabitliyi, (7)- danışmaq anı ilə eyni vaxta düşmə, keçmiş və gələcək zamanlara da aid olma, imkan mənasının reallaşması; (8)- işin, vəziyyətin danışmaq vaxtı ilə eyni vaxta düşməsi, aktuallığı daha uzun bir zaman kəsiyini əhatə etməsi, feli əlamətin davamlılığı; (9)- işin, hal vəziyyətin danışmaq vaxtı ilə eyni zamana düşməsi, işin keyli dərəcədə keçmiş zamandan başlaması və güman ki, gələcək zaman mərhələsində də keyli davam edəcəyi fasiləsizlik və ardıcılıq.

Gətirilən misallar onu sübut edir ki, obyektiv və qrammatik zamanlar arasındakı münasibətlər son dərəcə mürəkkəb və rəngarəng olub, sıx qarşılıqlı əlaqə və keçid halları ilə bir- birinə bağlanır. Onlar çox vaxt bir- birinə uyğun gəlmir, invariant semantik mənalar və onların dil ifadəsinin müxtəlifliyi şəklində özünü göstərir.

Zaman formaları, yəni morfoloji qarşılaşdırmalar sistemi funksional (qrammatik- leksik) zaman sahəsinin mərkəzini, dominant ifadə vasitələrini təşkil edir. Qrammatik zaman formaları zaman mənasını birmənalı şəkildə ifadə edir, həmin mənanın ən çox xüsusiləşmiş, qrammatikləşmiş ifadə tipini təşkil edir və müntəzəm olaraq işlənir. Həmin zaman formaları keçmiş, indiki və gələcək zamanlarda baş verən, yəni danışmaq vaxtından əvvəl və sonra, icra olunan və ya danışmaq vaxtından sonra baş verən iş, hal və hərəkətləri müvafiq zaman mərhələlərinə aid edir, həmin zaman perspektivlərinə aid differensial- semantik mənaların əsas ifadə formaları kimi çıxış edir. Zaman formaları keçmiş, indiki və gələcək zamana aid eyni zamanlılıq və müxtəlif zamanlılıq perspektivlərini də ifadə edir. Dilçilik ədəbiyyatında zaman formaları mütləq və nisbi zaman formalarına ayrılmaqla iki yerə bölünür. Präzens, Imperfekt və gələcək zamanın birinci forması (Futurum I) mütləq, Perfekt, Plusquamperfekt və gələcək zamanın ikinci forması isə (Futurum II) nisbi zaman formaları adlanır. Perfekt zaman formasının həm mütləq, həm də nisbi zaman forması kimi işlənməsi ayrıca olaraq qeyd edilir. Tanınmış dilçi E.İ.Şendelsin məşhur zaman formaları üçbucağı bunu əyani şəkildə ifadə edir (E.İ.Şendels, 8,9,10).

Beləliklə, zaman formalarının təsnifi təkcə onların mənə quruluşuna deyil, həm də işləmə məqamlarına, funksionallığına da tam uyğun gəlir.

Kateqorial zaman mənasının ifadəsi yalnız zaman formaları ilə bitmir. Belə olsaydı, söhbət ancaq qrammatik zaman kateqoriyasından gedərdi. Biz temporalıq məfhumunu geniş funksional- semantik sahə kimi araşdırsaq, aşağıda qeyd olunan ifadə vasitələrinin də invariant- semantik zaman mənası ətrafında qruplaşdığının şahidi olarıq. Beləliklə, zaman- funksional- semantik sahəsinə aşağıdakı kimi təsəvvür etmək olar:

1). morfoloji qarşılaşdırmalar sistemi- felin məlum altı zaman forması (Präzens, Präteritum, Perfekt, Plusquamperfekt, Futurum I, Futurum II);

2). felin ad formalarının (Nominativformen des Verbs) zaman perspektivləri (das weinende Kind, der geschriebene Roman); Er ging an mir vorbei, ohne mich begrüsst zu haben;

3). zamanmənası ifadə edib cümlədə zaman zərfliyi kimi çıxış edən heute, vorgestern, morgen, übermorgen tipli zərflər;

4). prepozisionlu və prepozisionsuz işlənən temporal mənalı isimlər (die Woche, vor dem Abendessen, der Jahrhundert);

5). tabeli mürəkkəb cümlələr daxilində zaman münasibəti ifadə edən bağlayıcılar (nachdem, als, wenn, sobald və s.);

6). Zaman mənası ifadə edən, isimlərin müxtəlif zaman xarakteristikasını verən, onları zaman görə təyin edən sifətlər (gegenwärtig, vergangen, gestig, heutig və s.);

7). Zaman mənalı sözləri (bis, während, seit);

8) müxtəlif temporal münasibət ifadə edən, zamana görə informasiya almaq və ya onu dəqiqləşdirmək məqsədilə işlənən sual sözləri (wann, seit wann, bis wann, wie oft, wie lange);

9). nie, niemals, nimmer, nie und nimmer\ nie und nimmermehr tipli expressiv zaman anladan emotiv sözlər;

10). bald-bald koordinativ (tabesizlik) bağlayıcısı;

11). implisit (gizli, qeyri aşkar) zaman ifadə edən konjunktiv formaları (Wenn ich es gewusst hätte, so hätte ich ihn geholfen);

12). iş, hal, hərəkət və vəziyyəti zamana görə xarakterizə edən fellər: dauern, anhalten, tagen, vergehen, pausieren və s.

Göründüyü kimi, zaman mənası yalnız qrammatikləşmiş ifadə formaları – zaman ölçüləri ilə deyil (morfoloji səviyyə vahidi) həm də ən müxtəlif dil səviyyələrini təmsil edən leksik, semantik, leksik- semantik, leksik- frazeoloji vasitələrlə ifadə olunur. Zaman formaları bir- biri ilə əlaqəli mətn daxilində rəngarəng semantik-sintaktik münasibətlərə girir, qonşu sahələrə nüfuz edərək çoxtərəfli sinonim və çoxmənalılıq əlaqələrinə daxil olur, müəyyən

üslubi imkanlar kəsb edir.

Funksional-semantik temporalıq sahəsinin üfiqi quruluşuna gəldikdə bunu bu mikrosahələr kimi xarakterizə etmək lazım gəlir:

- 1). İndiki zaman mikrosahəsi
- 2). Keçmiş zaman mikrosahəsi
- 3). Gələcək zaman mikrosahəsi

Göstərilən ifadə vasitələrinin həmin funksional-semantik sahələr üzrə bölgüsünü, yayılma intensivliyini araşdırmaq istər həmin vasitələrin hər birinin ifadə məqamlarını, istərsə də bütövlükdə zaman formalarının transpozisiya effektini araşdırmaq baxımından olduqca əhəmiyyətli görünür.

Ədəbiyyat

1. Axundov A. Felin zamanları, Bakı, 1961
2. Abdullayev S. Müasir alman və Azərbaycan dillərində inkarlıq kateqoriyası, Bakı, 1998
3. Jung W. Grammatik der deutschen Sprache, Leipzig, 1967
4. Рябова Г.М. Употребления перфекта в современном немецком языке, АКД, Л. 1953
5. Биркенгоф. Г.М. Употребления претерита и перфекта в современном немецком языке, АКД, 1954
6. Moskalskaja O. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache, M. 1975
7. Schendels E. Deutsche Grammatik, M., 1982
8. Адмони В. (1) Основы теории грамматики, Л. 1964

Açar sözləri: fel, qrammatika, dilçilik, xəbər, indiki zaman, temporalıq, zaman formaları, təsirli fel, bağlayıcı, gələcək zaman.

Ключевые слова: глагол, грамматика, языкознание, сказуемое, настоящее время, временный характер, формы времени, аффективный глагол, союз, будущее время.

Keywords: Verb, grammar, linguistics, predicate, the present, temporary, forms of Verbs, the effective Verbs, conjunction, Future.

Xülasə

Müəllifin təqdim etdiyi məqalənin mövzusu müasir alman dilçiliyində həmişə alimlərin diqqət mərkəzində duran aktual mövzulardan biridir. Dil faktları təsdiq edir ki, zaman formaları yalnız qrammatik funksiya daşıyır. Zaman kateqoriyası alman və eləcə də Azərbaycan dilçiliyində geniş mövzu hesab olunsada müəllif məqalədə yığcam şəkildə temporalıq qrammatik- leksik sahəsini nəzərdən keçirmiş və əsas ifadə vasitələrini sistemləşdirmiş, həmin mənənin reallaşması üçün müxtəlif dil səviyyələrində olan ifadə elementlərini şərh etmişdir. Müəllifin qeyd etdiyi kimi, alman dilinin qrammatikasında zaman kateqoriyası felin ən mühüm və təyinedici qrammatik kateqoriyalarından biridir. Məhz bu qrammatik əlamətlərin, xarakterik sistem əlaqələrinin mövcud olması sayəsində fel öz paradiqmatik həcminə görə digər nitq hissələrinin heç biri ilə müqayisə edilməyəcək dərəcədə geniş və əhatəli qrammatik formalar əmələ gətirir. Müəllifin fikrincə fel qrammatik baxımdan ən mühüm, ən zəngin nitq hissəsi hesab edilir. Məqalədə diqqət çəkən cəhətlərdən biri də qrammatik zaman anlayışının Azərbaycan və ingilis dilləri ilə müqayisəsidir və zaman- funksional- semantik sahələrin təsviridir. Verilən ifadə vasitələrinin həmin funksional-semantik sahələr üzrə bölgüsünü, yayılma intensivliyini araşdırmaq həmin vasitələrin hər birinin ifadə məqamlarını, həm də bütövlükdə zaman formalarının transpozisiya effektini araşdırmaq baxımından olduqca əhəmiyyətli görünür. Gətirilən misallarla müəllif onu sübut edir ki, obyektiv və qrammatik zamanlar arasındakı münasibətlər son dərəcə mürəkkəb və rəngarəng olub, sıx qarşılıqlı əlaqə və keçid halları ilə bir- birinə bağlanır.

Резюме

Тематика представленной автором статьи - одна из важнейших тем современного немецкого языкознания, которая всегда находится в центре внимания ученых. Лингвистические факты подтверждают, что формы времени не только выполняют грамматическую функцию. Хотя категория времени является широкой темой в немецкой и азербайджанской лингвистике, автор кратко рассмотрел грамматико-лексическое поле темпоральности и систематизировал основные средства выражения, прокомментировал элементы выражения с разных языковых уровней для достижения этого значения. является одной из самых важных и определяющих грамматических категорий глагола. Благодаря наличию этих грамматических особенностей, характерных системных связей, глагол, благодаря своему парадигматическому объему, образует широкие и всеобъемлющие грамматические формы, несравнимые с любой другой частью речи. По мнению автора, глагол считается самой важной и богатой частью речи с грамматической точки зрения. Одним из основных моментов статьи является сравнение понятия грамматического времени с азербайджанским и английским языками и описание функционально-смысловых пространств времени. Изучение распределения данных средств выражения в этих функционально-семантических областях, интенсивности их распределения представляется очень важным с точки зрения изучения точек выражения каждого из этих средств, а также эффекта транспозиции временных форм. в целом.

На приведенных примерах автор доказывает, что отношения между предметным и грамматическим временами чрезвычайно сложны и красочны, тесно взаимосвязаны и взаимосвязаны.

Summary

The topic of the article presented by the author is one of the most important topics in modern German linguistics. Linguistic facts confirm that time forms do not only have a grammatical function. Although the category of time is a broad topic in German and Azerbaijani linguistics, the author briefly reviewed the grammatical-lexical field of temporalism and systematized the main means of expression, commented on the elements of expression from different language levels to achieve this meaning. category is one of the most important and defining grammatical categories of the verb. Due to the existence of these grammatical features, characteristic system connections, the verb, due to its paradigmatic volume, forms a wide and comprehensive grammatical forms incomparable to any other part of speech. According to the author, the verb is considered the most important and richest part of speech from the grammatical point of view. One of the highlights of the article is the comparison of the concept of grammatical tense with the Azerbaijani and English languages and the description of time-functional-semantic areas. The study of the distribution of the given means of expression in those functional-semantic areas, the intensity of their distribution seems to be very important in terms of studying the expression points of each of these means, as well as the transposition effect of time forms as a whole.

With the examples given, the author proves that the relations between objective and grammatical tenses are extremely complex and colorful, and are closely interconnected and interconnected.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova